

de brabantse leeuw

Tweemaandelijks tijdschrift van de Sectie voor Geslacht-, Naam- en Wapenkunde van het Noordbrabants provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant.

Redactie: mr. G. Berkelmans; dr. ir. C. H. J. M. van den Brekel; J. P. H. Goossens; J. Th. M. Melssen; drs. G. J. W. Steijns; J. H. G. J. van Heeswijk, redactiesecretaris, Postbus 29, 5330 BD Kerkdriel.

Abonnement per jaargang: binnenland f 23,-; buitenland f 25,-; inclusief portie. Men wordt verzocht te betalen via een toe te zenden acceptgirokaart. Opzeggingen alleen schriftelijk mogelijk vóór 1 december.

Administratie: Postbus 1104, 5200 BD 's-Hertogenbosch, tel. 073 - 139484, postgiro 3879363.

JAARGANG 28 NR. 3

MEI - JUNI 1979

De leeuwen van Den Bosch en van Eindhoven

F. J. van Ettö

Poirterslaan 40, 5611 LB Eindhoven

1. Inleiding

Een van de voornaamste regels van de wapenkunde of heraldiek is vanouds, dat metaal op metaal en kleur op kleur moeten worden vermeden. Als men wapens tegenkomt waarbij deze regel verwaarloosd lijkt te zijn, dan blijkt bij onderzoek nogal eens, dat als voorbeeld heeft gediend een figuur, die van huis uit van zilver is geweest en door oxydatie zwart geworden resp. dat het oorspronkelijke laagje bladgoud verdwenen is en dat de ondergrond van rode menie zichtbaar is geworden. Evenzo verkleurde het brons, waarmee men voordeliger de gouden figuren weergaf, gemakkelijk tot vuilgroen, zoals ook de voorbeelden talrijk zijn dat wit (voor zilver) verkleurd is tot vuilgeel...

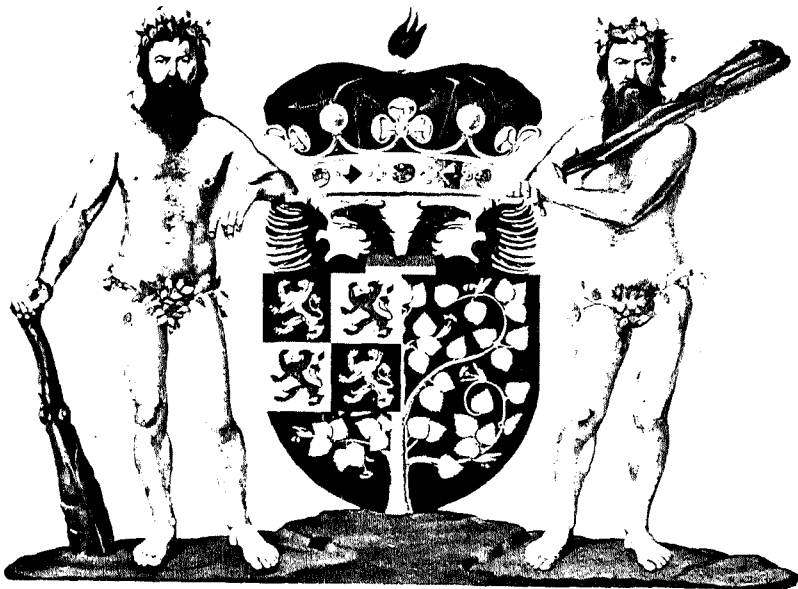
De steeds weer aangehaalde uitzondering op de regel, het Jeruzalemkruis van goud op veld van zilver, was in de tijd van de kruisvaarders rood op zilver; het is rood op de witte mantel van de Ridder van de Orde van het H. Graf van Jeruzalem. Nadat het H. Land voor de Christenen verloren was gegaan, hebben verschillende vorstenhuizen hun aanspraken op de waardigheid van koning van Jeruzalem in hun wapenschild vastgehouden door toevoeging van een kwartier van zilver, beladen met een Jeruzalemkruis van goud.

Noten-Literatuuroverzicht: zie blz. 83-84.

69

de leeuw tijdschrift 16 (1967)

*39-45
55-62*

Afb. 1: De officiële beschrijving van het verbeterde wapen van 's-Hertogenbosch, verleend bij Koninklijk Besluit van 8 maart 1978 no. 54 luidt als volgt:

'In sabel een boom van goud; een gevierendeeld vrijkwartier; a en d in sabel een leeuw van goud, getongd en genageld van keel;

b en c in zilver een dubbelstaartige leeuw van keel, gekroond en genageld van goud; een schildhoofd van goud met een uitkomende dubbele adelaar van sabel, hebbende op de borst een schild van keel met een dwarsbalk van zilver.

Het schild gedekt met een gouden kroon van drie bladeren, twee parels en een purperen muts, en gehouden door twee wildemannen, omkranst en omgord met loof, houdende een knots in de buitenste hand, alles van natuurlijke kleur'.

In plaats van de woorden sabel en keel gebruikt men tegenwoordig meestal zwart en rood. De tekening wijkt in zover af van de officiële beschrijving, dat van het schildje, dat de adelaar op de borst zou dragen, alleen de bovenhelft is afgebeeld, zodat zichtbaar zijn het derde gedeelte boven van rood (keel) en de halve hoogte van de dwarsbalk van zilver...

* In de toelichting op de wapenverbetering die de heer H. J. J. Bossink geeft in jaargang 1978, kolommen 370 - 374, van het maandblad 'De Nederlandse Leeuw' is sprake van de Habsburgse adelaar en de Habsburgse kleuren, dit in navolging van Kl. Sierksma in 'De gemeentewapens van Nederland' blz. 196. Beter zou zijn voortaan te spreken van ere keizerlijke (of Duitse) dubbele adelaar resp. van de Oostenrijkse kleuren: in rood (keel) een dwarsbalk van zilver.

Deze variatie met metaal op metaal zien we pas verschijnen als het wapenschild al lang van het slagveld verdwenen is; in de tijd, die ook wel eens die van de papieren heraldiek wordt genoemd.

2. De breuken

Voor de barensteel, waarmee de oudste zoon zijn wapenschild

onderscheidde van dat van zijn vader tijdens diens leven, alsmede voor de breuken die jongere zoons en vervolgens jongere linies aan het oorspronkelijke geslachtswapen toevoegden, b.v. een schuinbalk, een schildhoofd, een vrijkwartier of een zoom, behoefde men de regel over metalen en kleuren niet te volgen; men kon dit vaak niet eens⁷. Wel zullen de figuurtjes, waarmee het veld van het schild soms bezaaid wordt (Nederland, Nassau, Valkenburg, Comté, Chiny) bijna zonder uitzondering van metaal op kleur zijn of van kleur op metaal. Voor vrij in het veld staande figuren als breuk kan men zich het beste aan de regel houden.

3. Versierde hoofdfiguren

De grootst mogelijke *vrijheid* bestaat vanouds als het gaat om de nagels, de tong en soms de kroon van een leeuw of een adelaar, resp. om de kelkblaadjes en het hart van een bloem of hiermee vergelijkbare versieringen van een andere hoofdfiguur van een wapen. 'Vanouds' is daarbij betrekkelijk, want de mode, om b.v. de nagels, de tong en de kroon van een leeuw te doen opvallen door een contrasterende kleur of een afstekend metaal, is pas ontstaan, toen de heraldiek al eeuwen oud was. In de tijd, dat het schild op het slagveld tot de onmisbare uitrustingsstukken van de ridder behoorde, werd de schildversiering in de eerste plaats op herkenbaarheid op grote afstand ontworpen en geschilderd. Men moest in één oogopslag vriend van vijand kunnen onderscheiden! Gedeelte of gevierendeelde schilden kende men toen voor oorlogsdoeleinden alleen met effen onversierde vlakverdeling. Als een ridderschild alleen versierd was met een wapenfiguur of met meerdere gelijke wapenfiguren, kende men daarvoor toen nog geen aanvullende versiering. Die extra-versiering is waarschijnlijk in de mode gekomen door de wapenboeken, die de herauten hebben aangelegd om hun taak bij tournooien te vergemakkelijken.

4. Emile Gevaert

Het boek 'L'Héraldique, son Esprit, son Langage et ses Applications', dat Emile Gevaert in 1923 in druk zag verschijnen, is nog steeds een van de beste bronnen, als men zich wil verdiepen in de achtergronden van de wapenkunde. Gevaert heeft veel werk gemaakt van breuken en van hetgeen daarop lijkt en zijn ideeën worden nog steeds met waardering nagevolgd.

Gevaert gaat echter te ver, als hij ook in versiering en in de vorm van afwijkend gekleurde nagels en tongen bij b.v. leeuwen een breuk wil zien¹⁰. Het is intussen wel duidelijk geworden, dat kleine verschillen in dit opzicht op zijn minst beïnvloed zijn door de herauten, die deze mode hebben verbreid. Terecht ziet Gevaert in de *echte* breuken een vermindering van waarde, een rangverlaging. De anders gekleurde tong, nagels en kroon van de leeuw zijn als

verfraaiing bedoeld en dus zeker niet als rangverlaging.

Soms ziet Gevaert zelfs verschillen, die in de praktijk men stand gehouden hebben. Zo schrijft hij aan de zwarte leeuw op gouden veld van Gulik (Jülich) nagels en tanden toe van zilver, dit met verwijzing naar een tekst van de heraut Gelre. De leeuw van Vlaanderen is eveneens zwart op gouden veld, maar is getongd en genageld van rood. Gevaert ziet in dit geringe verschil een poging om de leeuwen van Gulik en Vlaanderen te onderscheiden⁹. Ziet men er dan het bekendste wapenboek van de heraut Gelre³ op na, dan blijkt deze de zwarte leeuw van Gulik even goed als die van Vlaanderen met een rode tong en met rode nagels afgebeeld te hebben. In het wapen van de provincie Gelderland¹³ en in talrijke wapens van gemeenten in het voormalige hertogdom Gulik ziet men die leeuw van Gulik bijna nooit anders dan met tong en nagels van rood afgebeeld; een enkele maal is de leeuw geheel zwart.¹⁹

5. De leeuw van Limburg

Bekend is, dat de rode leeuw van Limburg op zilveren veld meestal getongd, genageld en gekroond is van goud en dat zijn broer, de rode leeuw van het graafschap Berg (rechts van de Rijn tussen Ruhr en Sieg) die versiering heeft meegekregen van blauw. Gevaert zag hier nog een breuk in¹⁰. Tegenwoordig beschouwt men dit verschil als een gevolg van de plaatselijke mode in de late middeleeuwen. Ook vandaag de dag kleurt men in Duitsland¹¹ van een rode leeuw de tong, de nagels en zelfs de kroon blauw. Men mag gerust aannemen, dat het de toenmalige herauten zijn geweest en niet in de eerste plaats de adel zelf, die in dezen een beslissende invloed hebben uitgeoefend. Daarbij valt telkens weer op, dat de herauten juist op dit punt herhaaldelijk van elkaar zijn afgeweken. Geen wonder dat ook vandaag de dag op dit punt telkens verschillen te zien zijn.

Zien wij bijvoorbeeld naar de toelichting op het in 1978 verbeterde wapen van de stad 's-Hertogenbosch, dan blijkt, dat er in Den Bosch ernstig is overlegd, of de Limburgse leeuwen in het gevierendeelde vrijkwartier van het wapen een rode tong zouden moeten hebben of een tong van goud¹².

De Hoge Raad van Adel gaf er toen de voorkeur aan in het wapen van Den Bosch de leeuw van Limburg met een rode tong af te beelden, omdat de leeuw in het wapen van de Nederlandse provincie Limburg ook zo is versierd. Ook bij de Hoge Raad van Adel was men er van op de hoogte, dat men in België de Limburgse leeuw meestal afbeeldt met niet alleen de kroon en de nagels, maar ook de tong van goud¹³. Kennelijk heeft men bij de Hoge Raad van Adel waarde gehecht aan de opvattingen, die een rol hebben gespeeld bij de vóór 1978 benutte afbeelding van het wapen van 's-Hertogenbosch. Met dit standpunt kan men vrede hebben.

6. Het wapenboek Bigot

Als men dan de armorialen hierover raadpleegt, de wapenboeken die uit de middeleeuwen voor ons bewaard zijn gebleven, dan blijken deze nogal eens van elkaar af te wijken als het gaat om de contrasterende kleuren van tong, nagels, kroon e.d. van de heraldische leeuw. Het is vooral de redactie van het in Lausanne uitgegeven tijdschrift 'Archives héraldiques suisses', die zich zeer verdienstelijk heeft gemaakt met de beschrijving van oude armorialen en met de uitgave in herdruk van die beschrijvingen, waardoor belangrijke gegevens gemakkelijker bereikbaar zijn geworden voor de belangstellenden. Onder die belangstellenden behoren vanzelfsprekend degenen, die te maken hebben met de verbetering van te primitieve gemeentewapens, dan wel met het ontwerpen van geheel nieuwe gemeentewapens.

In 1949 gaf genoemd tijdschrift een herdruk uit van een opstel van Paul Adam-Even over een wapenboek, waarvan het origineel verloren schijnt te zijn, maar waarvan in de Bibliothèque Nationale te Parijs een kopie uit de zeventiende eeuw wordt bewaard, afkomstig uit de bibliotheek *Bigot*¹. Het behandelt 295 wapenschilden van vorsten en ridders uit zowel het Duitse rijk als uit Frankrijk, waaronder een opmerkelijk groot aantal wapens uit onze streken. Aan de hand van bepaalde afbeeldingen kan bewezen worden, dat het origineel is samengesteld tussen november 1253 en september 1254 zodat dit wapenboek de oudste bekende Franse verzameling van wapens is. Hieronder volgen vertalingen van de beschrijvingen van enkele wapens uit onze gewesten:

22. De hertog van Limburg: in zilver een rode leeuw met dubbele staart.
8. De graaf van Berg: hetzelfde wapen, plus een blauwe barensteel.
36. Walram van Montjoie (Monschau): in zilver een rode leeuw, plus een groene barensteel.
17. De graaf van Luxemburg: gedwarsbalkt van zilver en blauw en over alles een rode leeuw, gekroond van goud.
18. Gérard, zijn broer, heer van Durbuy: hetzelfde wapen, plus een gouden barensteel.
30. De heer van Valkenburg: in *goud* een rode leeuw, het veld bezaaid met rode blokjes. (Elders is het veld altijd van zilver, het veld van goud lijkt een vergissing . . .)
15. De graaf van Gelre: in blauw een gouden leeuw, het veld bezaaid met gouden blokjes.
43. De hertog van Brabant: in zwart een gouden leeuw.
73. Godfried van Leuven, heer van Leeuw en Gaasbeek (ca. 1210-1253): in zwart een zilveren leeuw, gekroond van goud.
24. De graaf van Jülich (Gulik): in goud een zwarte leeuw met dubbele staart.

Hierbij zijn dus wel enkele voorbeelden van een leeuw met kroon

van goud, resp. met dubbele staart, maar nergens in het wapenboek Bigot is er sprake van afwijkend gekleurde nagels of tong. De leeuwen van Limburg en Gelre hebben zelfs geen kroon, maar dit kan bij Limburg een vergissing zijn.

7. Het wapenboek Wijnbergen

Tussen de jaren 1265 en 1293 wordt het Armoriaal Wijnbergen gedateerd. Het is genoemd naar de Nederlandse familie, die er het eigendom van heeft. Er verscheen in 1954 een overdruk van een beschrijving van dit armoriaal, uitgegeven door de Archives héraldiques suisses, verzorgd door de heren Paul Adam-Even en Léon Jéquier en met medewerking van Mr. Elisabeth Prins². Laten we beginnen met Limburg:

De laatste hertog van Limburg van het huis van Arlon is omstreeks 1279 overleden. In 1288 is het hertogdom Limburg door Jan I, hertog van Brabant, definitief verworven. De rode leeuw wordt, zo blijkt uit het Armorial 'Wijnbergen', tussen 1265 en 1293 gevoerd door:

- 619 De heer van Valkenburg en van Montjoie: in zilver een rode leeuw met dubbele staart, gekroond van rood (1280).
- 620 De graaf van Berg: in zilver een rode leeuw met dubbele staart, gekroond van goud, plus een blauwe barensteel.
- 621 Zij broer Hendrik († 1291): van hermelijn, over alles een rode leeuw met dubbele staart, gekroond van goud. (Hendrik van Windeck).
- 524 De graaf van Luxemburg: gedwarsbalkt van zilver en blauw van 14 stukken en over alles een rode leeuw, gekroond van goud.
- 523 Zijn oom Gérard van Luxemburg, heer van Durbuy († na 1297): hetzelfde wapen plus een gouden barensteel.
- 525 Een andere oom, Walram van Luxemburg, heer van Ligny († 1288): gedwarsbalkt van zilver en blauw van 10 stukken, een gouden schildhoofd en over alles een rode leeuw (niet gekroond).

Los hiervan nog enkele vertegenwoordigers uit naburige gewesten:

- 1170 De hertog van Brabant: in zwart een gouden leeuw.
- 1190 Hendrik van Leuven, heer van Gaasbeek († 1285) in zwart een zilveren leeuw, gekroond van goud.
- 627 De graaf van Gelre: in blauw een gouden leeuw, het veld bezaaid met gouden blokjes.

In het armorial Wijnbergen zien we twee voorbeelden van de nieuwe mode in de heraldiek, de versiering van de leeuw met nagels van een afwijkende kleur:

182 Grange: in zilver een zwarte leeuw, gekroond en genageld van goud.

1310 Palerne: in blauw een zilveren leeuw, genageld van goud.

De leeuwen hebben ook hier nog geen duidelijke tong.

Tevens blijkt, dat eerder dan de leeuw de adelaar versierd werd met een afwijkende kleur voor snavel en klauwen.

In het armorial 'Wijnbergen' ziet men vijf wapen's met een aldus versierde adelaar, geen van alle uit onze gewesten.

8. Het Wapenboek van de heraut Gelre (1370—1395)

Het beroemdste en het meest geraadpleegde wapenboek is ongetwijfeld datgene dat ons is nagelaten door Claes Heinen, genaamd Gelre, wapenkoning eerst van de hertog van Gelre, later van Albrecht van Beieren, graaf van Henegouwen, Holland en Zeeland⁷. Tussen 'Wijnbergen' en 'Gelre' liggen ongeveer honderd jaren. In het laatste kwart van de veertiende eeuw is het een uitzondering geworden als een dier als wapenfiguur niet versierd is met nagels en tong in afwijkende kleur. 'Gelre' heeft ook de wapens van al uitgestorven geslachten willen opnemen, o.a. dat van Limburg. Het is nuttig dit wapen te vergelijken met de wapens van verwante geslachten. De hieronder volgende wapens uit 'Gelre' vertonen alle in zilver een rode leeuw met dubbele staart:

	genageld/	getongd/	gekroond
	van	van	van
907 Hertog van Limburg:	goud	blauw	goud
1679 Hertogdom Limburg (+ nr. 805):	goud	blauw	goud
1754 Hertogdom Limburg	goud	goud	goud
1687 Jan IV, hertog van Brabant en Limburg (2+3):	goud	goud	goud
327 Walram, Gr. van St. Pol uit het huis Luxemburg-Ligny († 1415):	goud	goud	goud
1271 Hertog van Berg en Gulik (2+3):	goud	blauw	goud
807 Heer van Valkenburg:	rood	blauw	rood
1722 idem:	goud	goud	rood
1749 Reinald van Valkenburg († 1396):	zilver	rood	rood

Zoals we ook bij het wapen van het graafschap Holland kunnen zien, is een rode leeuw op het veld van goud of zilver meestal 'gewapend' van blauw, d.w.z. dat de nagels en de tong van de leeuw blauw gekleurd zijn. Het is eigenlijk iets apart, dat de leeuwen van Luxemburg en van Limburg versierd zijn met tong en nagels van goud; wel is het heel gebruikelijk, dat de kroon van goud is.

9. De Limburgse erfenis

Omstreeks 1279/1280 overleed hertog Walram IV van Limburg, de

laatste Limburgse hertog uit het Arlonse huis; in 1282 verloor de hertog kinderloos diens dochter Ermgard, die gehuwd was met graaf Reinald I van Gelre (1271—1320). Tegen de opvolging door laatstgenoemde verzetten zich niet alleen graaf Adolf V van Berg (1259—1295), maar ook Walram II, heer van Valkenburg, Hendrik VI, graaf van Luxemburg (1281—1288) en Gérard, heer van Durbuy, allen afstammelingen van hertog Walram III van Limburg (1221—1226)¹⁴. Diens zoon hertog Hendrik IV van Limburg (1226—1279) was als echtgenoot van Irmgard van Berg tevens graaf van Berg, het gewest rechts van de Rijn tussen de rivieren Sieg en Ruhr.

In 1247 volgde in Limburg hun jongste zoon op, hertog Walram IV (1247—1280), terwijl hun oudste zoon Adolf (1247—1259), graaf werd in het veel belangrijker geachte Berg. Diens zoon graaf Adolf van Berg (1259—1295) kwam in 1280 als eerste in aanmerking voor de opvolging in het hertogdom Limburg, maar hij moest weldra inzien dat zijn macht ontoereikend was om zijn rechten te kunnen uitoefenen.

Elders is beschreven¹⁵ hoe hertog Jan I (1261—1294) van Brabant de rechten van Adolf V van Berg tegen betaling heeft overgenomen en hoe hij na de slag bij Woeringen (5 juni 1288) inderdaad het hertogdom Limburg in bezit kon nemen. Vandaar ook het nieuwe wapenschild, dat we van zijn opvolger Jan II (1294—1312) kennen: gevierendeeld: 1 en 4 Brabant, 2 en 3 Limburg.

Walram van Valkenburg bleef nog tot oktober 1289 de strijd met Brabant om de Limburgse erfenis voortzetten. Reeds in 1280 had hij uit zijn wapen de blokjes, waarmee het bezaaid was, weggelaten, zodat hij toen feitelijk het wapen van Limburg ging voeren. Evenzo lieten de leden van de jongere linie van Luxemburg, die van Luxemburg-Ligny, de blauwe dwarsbalken uit hun wapen weg¹⁶. Tot in de tijd van de hertogen Philips en Karel van Bourgondië, die toch tevens hertog van Brabant en *Limburg* waren, vertoefden leden van het geslacht Luxemburg-Ligny aan het Bourgondische hof en voerden zij ook daar de dubbelstaartige rode Limburgse leeuw zonder dat er berichten bewaard zijn gebleven over protesten van de kant van genoemde hertogen van Bourgondië...

De rode leeuw op het wapen van de graven van Berg is vanzelfsprekend de Limburgse leeuw. Wel voegden zij er oorspronkelijk als breuk meestal een barensteel aan toe¹⁷. Na het overlijden omstreeks 1279/1280 van Walram IV, hertog van Limburg, voerden de graven van Berg het wapen Limburg zonder breuk. Hun jongere linie Windeck¹⁸ verving al eerder het zilver van het veld door hermelijn¹⁹.

10. *Het Wapenboek van het Arsenal te Parijs*

In de Bibliothèque de l' Arsenal in Parijs wordt een ander beroemd wapenboek bewaard, Ms 4790, toegeschreven aan Jean le Fèvre, sire de Saint-Rémy, die onder de naam 'Charolais' van 1429-1468 de eerste en voornaamste wapenkoning was van de ridderorde van

het Gulden Vlies⁴. Het wapenboek is beroemd door de talrijke ruitfiguren, afbeeldingen van vorstelijke personen, die als ridders gaan deelnemen aan een tournoi.

Het 'European Armorial', zoals het in Engeland wordt genoemd⁴, zal zijn samengesteld in de periode 1425—1466. Jammer genoeg zijn van het oorspronkelijke geheel een aantal bladen bij herstellingen en bij het opnieuw inbinden verloren gegaan. Men veronderstelt, dat die bladen in een afzonderlijke band zijn bijeengebracht en met die band zijn verdwenen. Uit onze gewesten zijn daarom nu alleen de wapens van de adel uit Vlaanderen, Artois en Holland nog redelijk vertegenwoordigd. Zelfs de wapens van de adel uit Bourgondië ontbreken in dit van huis uit Bourgondische armoriaal.

Met de wapens, die uit de oudere armorialen hierboven al zijn genoemd, kunnen vergeleken worden drie wapenschilden van zilver, met een dubbelstaartige rode leeuw:

- 54 Hertog van Limburg: genageld en gekroond van goud;
- 56 Hertog van Berg (in 2+3): genageld van blauw, gekroond van goud;
- 128 Jean de Luxembourg, comte de Ligny: genageld en gekroond van goud, getongd van blauw.

11. *Kuinre, Mons en De Raadt*

Volledigheidshalve worden hier nog genoemd:

a. het armoriaal met 333 wapens van deelnemers aan de tocht naar Kuinre in 1396⁵. Albrecht van Beieren, graaf van Henegouwen, Holland en Zeeland, heeft toen wel de Friezen in het kustgebied bij Kuinre een nederlaag toegebracht, doch van een blijvende verovering van Friesland is ook toen niets terechtgekomen.

b. het armoriaal met 191 wapens van deelnemers aan het tournoi te Mons (= Bergen in Henegouwen) in 1310.

In beide wapenboeken komen zowel leeuwen voor met afwijkend gekleurde nagels enz. als leeuwen, die (nog) niet aldus versierd zijn. Op het tournoi te Mons streed mee (Nr. 23) Walram van Luxemburg, heer van Ligny, Roussy enz. Zijn zegel⁶ vertoont hem als ridder; zijn schild is gedwarsbalkt van 7 stukken met daarboven een (gouden) schildhoofd en over alles een ongekroonde leeuw met gewone staart. Vergelijk met nr. 525 van § 7.

c. De Raadt⁷ vermeldt (deel II blz. 395) zegels uit het jaar 1288 van Hendrik, graaf van Luxemburg en van Béatrix, gravin van Luxemburg, waarop een gedwarsbalkt wapenschild met over alles een leeuw met dubbele staart. De strijd om Limburg werd pas in dat jaar beslecht! Latere zegels vertonen op het gedwarsbalkte schild de leeuw met gewone staart. Wel heeft de gekroonde leeuw op het wapen van Pierre de Luxembourg, graaf van Ligny, Saint Pol en Conversano in de jaren 1425 en 1431 (II/399) een dubbele staart, maar de dwarsbalken zijn hier weggelaten⁷; hij voert de leeuw van *Limburg!*

12. De keizerlijke adelaar van 's-Hertogenbosch

Aan de hand van het armoriaal Wijnbergen kan worden vastgesteld, dat het de adelaar geweest is, die van de schilders als eerste een bijzondere versiering meekreeg in de vorm van afwijkend gekleurde snavel en klauwen.

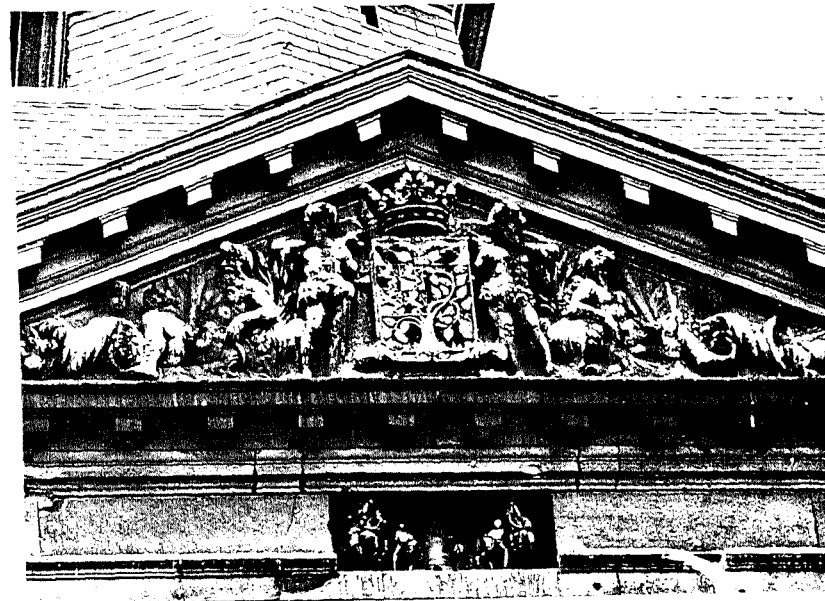
Omstreeks 1335 is het gebruik ontstaan de keizerlijke adelaar af te beelden met twee koppen. Vrij spoedig blijkt men dan de eenkoppige zwarte adelaar als symbool te zien voor de Rooms-Koning. Beide vormen zien we in onze tijd terug in gemeentewapens in alle streken, die ooit deel hebben uitgemaakt van het Duitse Keizerrijk. Meestal worden zij afgebeeld met gouden snavel en gouden poten en met een rode tong.

En toch blijken diezelfde tweekoppige en eenkoppige adelaars ook in geheel zwart gekleurde uitvoering even goed populair te blijven. In Friesland b.v. is men er trots op de aldaar veelvuldig in gedeelde wapenschilden voorkomende *halve*, van de deellijn uitgaande, *geheel zwarte* adelaar op veld van goud, (dus de helft van de keizerlijke tweekoppige adelaar) kortweg 'Friese adelaar' te noemen¹³.

Ook het (nieuwe) wapen van 's-Hertogenbosch vertoont in het gouden schildhoofd een geheel zwarte uitkomende dubbele adelaar¹². Kennelijk heeft men de traditie, vastgehouden in de wapenafbeelding op de voorgevel van het stadhuis, het zwaarst laten wegen! Anders zou men immers (in overeenstemming met de vier leeuwen met *afwijkend* gekleurde nagels enz. in het vrijkwartier) de adelaar in het schildhoofd eveneens hebben moeten afbeelden met *afwijkend* gekleurde klauwen, bek en tong. De afzonderlijke delen van het wapen van 's-Hertogenbosch zijn nu ontleend aan voorbeelden uit verschillende perioden, ook de kroon.

13. Het wapen van de provincie Limburg

's-Hertogenbosch bevindt zich in voornamelijk gezelschap als het gaat om anachronismen. Ook het wapen van de provincie Limburg¹³ vertoont kwartieren, die uit verschillende perioden stammen. Hiervóór is al enige malen het wapen van de heren van Valkenburg genoemd. Oorspronkelijk voerden die de rode leeuw met rode kroon op zilveren veld, dat beladen was met blokjes van rood (Bigot nr. 30). Walram van Valkenburg (Gelre nr. 807) meende - ten onrechte - na het overlijden van hertog Walram IV van Limburg aanspraak te mogen maken op de opvolging in dat hertogdom en hij liet daarom de blokjes uit zijn wapen verdwijnen. De heren, die het wapen hebben ontworpen, dat op 27 december 1886 aan de provincie Limburg werd verleend, hebben jammer genoeg voor Valkenburg dit pretentiewapen als voorbeeld gekozen, zodat de Limburgse leeuw in het provinciewapen tweemaal

Afb. 2. De voorgevel van het stadhuis van 's-Hertogenbosch wordt sinds 1670 gesierd met het stadswapen, gedekt door een kroon van drie fleurons (de middelste echter in dit geval een versierd kruis...) en tweemaal drie parels. Dit model was in de zuidelijke Nederlanden de kroon van de markgraven.
Zie Thomas de Rouck²² blz. 217; Graafland²⁰ blz. 41 afb. C1.

te zien is, eigenlijk een anachronisme. De leeuw van Valkenburg had men beter kunnen afbeelden met een rode kroon en op veld met rode blokjes.

Daarnaast heeft men in 1886 de wapenbeleefdheid verwaarloosd, die gebiedt, dat in een samengesteld wapen de blazoenen van hertogdommen voorrang hebben op die van graafschappen en die weer op de blazoenen van heerlijkheden. Het eerste kwartier had eigenlijk de plaats van het vierde kwartier moeten innemen! Wellicht heeft men in 1886 een te grote gelijkenis met het wapen van Gelderland willen vermijden...

Het Limburgse provinciewapen zal weldra 100 jaar hebben bestaan en die eerbiedwaardige ouderdom gebiedt, dat we vrede hebben met de weinig in het oog springende onvolkomenheden... Evenzo behoeft het niemand te storen, dat we de leeuw van Limburg kunnen tegenkomen met nagels, kroon en tong in blauw, rood of goud, al naar gelang van de smaak van de middeleeuwse wapentekenaar, resp. van de beschrijvingen, die de Hoge Raad van Adel op verschillende tijdstippen in de verleende wapendiploma's heeft vastgelegd. Want wie aan één van die variaties de voorkeur wil geven, die kan zeker wel een middeleeuws armoriaal vinden, waarin de auteur dezelfde voorkeur tot uitdrukking heeft gebacht,

in volle vrijheid, omdat het niet om een breuk ging, alleen maar om een versiering.

14. De herkenbaarheid van wapens op zegels

De middeleeuwse herauten konden zich in hun armorialen enige vrijheid veroorloven met afwijkend gekleurde nagels, tongen en dergelijke versieringen van heraldische leeuwen, omdat die afwijkingen voor de herkenbaarheid op zegels geen rol speelden. Die herkenbaarheid was daarom zo nodig, omdat maar weinigen konden lezen in die tijd!

De leeuw van Limburg was op zegels herkenbaar aan zijn dubbele staart en aan zijn kroon. De dubbele staart, die de leeuw van Gulik, nr. 24 in het armoriaal Bigot, vertoont, is maar korte tijd gehandhaafd, maar was destijds een beter herkenbaar verschil met de leeuw van Vlaanderen dan de nagels van zilver, die E. Gevaert als breuk voor Gulik beschouwde.

15. De leeuw van Brabant

De dubbele staart van de leeuw van Limburg heeft wel eens aanleiding gegeven tot de hypothese, dat daarmee verschil (een breuk) was gemaakt met de enkelstaartige leeuw van Brabant. Men denkt daarbij aan de strijd tussen de graven van Leuven en die van Limburg om de waardigheid en de titel van hertog van Neder-Lotharingen, Lothrijk; strijd, die tenslotte hierop uitliep, dat beide graven de hertogstitel hebben aangenomen¹⁴.

16. Het wapen van Eindhoven

Niemand minder dan T. van der Laars, die samen met zijn zoon S. G. van der Laars de prachtige wapens heeft getekend voor de albums, die een bekende koffiehandel ongeveer vijftig jaar geleden heeft uitgegeven met de gemeentewapens van Nederland, België en Luxemburg, heeft in het wapen van Eindhoven een bewijs willen zien van het sprookje, dat eens de leeuw van Brabant rood zou zijn geweest. In zijn inleiding over het wapen van de Belgische provincie Brabant¹⁵ vertelt hij, hoe Godfried III de Lotharingse kleuren zou hebben gecombineerd met de Leuvense leeuw, zodat, altijd volgens T. van der Laars, de Brabantse leeuw toen rood was op veld van zilver. Pas hertog Hendrik III (1248—1261) zou die kleuren hebben vervangen door de tegengestelde Vlaamse kleuren, zodat toen de Brabantse leeuw van goud zou zijn geworden op zwart veld In werkelijkheid kennen we de leeuw van goud op veld van sabel al uit de twaalfde eeuw¹⁶.

Van der Laars heeft over het hoofd gezien, dat de graven van Leuven als zodanig, dus voordat zij de titel van hertog van Brabant

gingen voeren, nooit een leeuw gevoerd hebben en dat reeds op de oudste zegel van Eindhoven de leeuw wordt afgebeeld met enkele staart en zonder kroon, dus zonder de bekende versiering van de Limburgse leeuw. De stad Eindhoven heeft in de middeleeuwen een zegelstempel benut met een leeuw en drie ongesnoerde jacht-hoorns (niet: *posthorens!*), vrijstaand in het zegel, dus zonder wapenschild. Men bedoelde er oorspronkelijk ongetwijfeld de leeuw van Brabant en de hoorns van Horne mee. Toen lange tijd later een wapenschild voor Eindhoven werd geschilderd, was men die samenhang wellicht vergeten en omdat de kleuren, waaronder de burgers en krijgers van Eindhoven ten strijde trokken, al lang vóór het ontstaan van de heraldiek, rood en wit waren, evenals die van vele andere steden in Neder-Lotharingen, kreeg het wapenschild van Eindhoven de kleuren rood en zilver, zoals ook de stad Leuven aan de banier van Neder-Lotharingen³ zijn wapenschild ontleende, zijnde in rood een dwarsbalk van zilver⁶ en geen leeuw!

Hoe taai het leven is van het verhaal over de legendarische rode leeuw van Brabant mag blijken uit een opstel van dhr. K. van Berendonk, een enthousiaste beoefenaar van de wapenkunde, die op blz. 91 van het tijdschrift 'Heemkronijk' jaargang 1978 van het wapen van Eindhoven vertelt, dat de leeuw ontleend is aan Brabant, maar dat hij de 'Limburgse' kleuren heeft, rood op zilver. Bedoeld zal wel zijn, dat de leeuw van Eindhoven de kleuren heeft van Neder-Lotharingen, zoals ook de gekroonde dubbelstaartige leeuw van Limburg de kleuren heeft van dat aloude hertogdom.

Hoe gemakkelijk men zich kan vergissen, als het gaat om de kleuren van de nagels en tong van b.v. de heraldische leeuw, blijkt nog eens te meer uit de afbeelding van het wapen van Eindhoven op blz. 131 van het boek van J. Louda, 'European Civic Coats'. Aan dit boek heeft meegewerkt de Eindhovense arts en heraldicus wijlen Dr. L. J. van de Pol. Men kan zich diens verbazing indenken, toen hij bij de verschijning van Louda's boek de leeuw van Eindhoven daarin versierd zag met een blauwe tong en blauwe nagels, zoals in de Duitse heraldiek ook nu nog de mode is voor een rode leeuw. En ook hier weer de vergissing van de Leuvense kleuren, die beter kunnen heten de kleuren van Lothrijk, Lothier, Neder-Lotharingen²¹.

16. Limburgse en Brabantse leeuwen in Duitse gemeentewapens

In verband met het voorgaande is het interessant hier het wapen te vermelden van de stad HERZOGENRATH, vroeger een deel van de heerlijkheid van die naam, die in 1288 met het hertogdom Limburg door de hertog van Brabant werd verworven. Naar verluidt is Herzogenrath met stadsrechten begiftigd door Walram IV heer van Limburg, tevens heer van 's-Hertogenrade. Het oudste schepenzegel, dat omstreeks 1280 zou kunnen zijn vervaardigd,

toont reeds een dubbelstaartige geleeuw in zilver en een Limburgse wapen van de stad Herzogenrath vertoont in zilver een dubbelstaartige rode leeuw, ongekroond, maar wel getongd en genageld van goud. Men heeft hier kennelijk de Limburgse leeuw willen afbeelden.

De leeuw van Berg, die onder andere in de wapens van de steden Düsseldorf en Wuppertal te zien is, heeft volgens Duitse gewoonte tegenwoordig kroon, tong en nagels van blauwe kleur. Toen Berg en Limburg door dezelfde graaf/hertog bestuurd werden, resp. door broers of neven, was de leeuw in hun zegel gewoon de Limburgse leeuw. Wel voegde de graaf van Berg daaraan tot 1280 meestal een barensteel toe als breuk⁷. De afwijkende kleuren voor kroon, tong en nagels zijn pas in de mode gekomen als extra versiering, doch niet als breuk, toen Limburg al enige generaties lang onder het bestuur van de hertog van Brabant was.

In Brabant zien we in talrijke gemeentewapens het gevierendeelde wapen terug van de hertogen uit de periode 1294—1406, met in de kwartieren 1 en 4 de Brabantse leeuw en in 2 en 3 de Limburgse leeuw¹³. Naar het voorbeeld van het gevierendeelde wapen van de koning van Castilië en Léon gaven de hertogen met deze wapenvorm te kennen, dat de hertogdommen Brabant en Limburg een personele unie vormden.

Gedeelde schilden met de leeuwen van Brabant en Limburg (naar het voorbeeld van het wapen Gelderland) komen we nergens tegen in de Beneluxlanden, maar wel bij het *Amt Kerpen* in Duitsland. Het wapen van de *stad Kerpen*, halverwege tussen Aken en Keulen en samen met de omgeving van circa 1280 tot 1795 een Brabantse heerlijkheid, zal als voorbeeld hebben gediend¹⁴. De *stad Kerpen* voert sinds 1938 een gedeeld wapen (afb. 3b) I doorsneden: a: in zwart een gouden leeuw, getongd en genageld van rood (Brabant) b: in zilver een dubbelstaartige rode leeuw, gekroond van goud en genageld van zilver. (Limburg; de tong wordt niet genoemd, heeft dus de kleur van de leeuw. . . .)

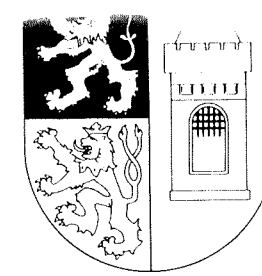
II in goud een gekantelde rode toren met rood dak en open poort, waarin een zwart valhek. (II is een herinnering aan een niet meer bestaande keizerlijke burcht). Het gedeelde wapen van het *Amt Kerpen* (afb. 3a) vertoont in I de Brabantse leeuw, in II de dubbelstaartige Limburgse leeuw, deze laatste gekroond van goud, getongd van rood en genageld van zilver.

De leeuw van Limburg en de verwante leeuwen van Luxemburg, Berg, Valkenburg, Montjoie, Ligny en Herzogenrath kan men, zoals hierboven blijkt, afgebeeld zien met tong en nagels in diverse kleuren. Zelfs is de kroon hier en daar blauw.

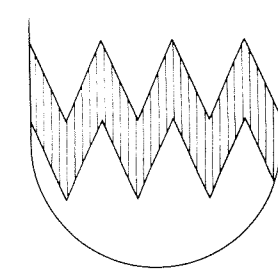
Voor nieuwe of verbeterde wapen kan men zich t.a.v. kroon, tong en nagels het beste aanpassen aan de versiering, die ter plaatse vroeger gebruikelijk was.

Afb. 3a

Afb. 3b

Afb. 3c

Afb. 3a. Amt Kerpen

Afb. 3b. Stad Kerpen

Afb. 3c. Wapen van de stad Kerpen, zoals afgebeeld door Henry Lutgers omstreeks het jaar 1625 op zijn wapenkaart voor Brabant, Limburg en Overmaze. In werkelijkheid is dit het wapen van de heren of baronnen van Kerpen:

In zilver een hoekige dwarsbalk (fasce vivrée) van rood.

LITERATUURVERZICHT

1. Le Rôle d'Armes Bigot (1254), par Paul Adam-Even, herdruk uit 1949.
2. l'Armorial Wijnbergen (ca 1280) par Paul Adam-Even en Léon Jéquier, herdruk uit 1954.
3. l'Armorial universel du héraut Gelre (1370—1395) par Paul Adam-Even, herdruk uit 1971.
4. A European Armorial, uitgegeven door Rosemary Pinches en Anthony Wood, Heraldry Today, London S.W. 3. (1971).
5. Ancien Armorial . . . de chevaliers . . . qui ont été faire la guerre en Frise en 1396, par J.M. Lion, (1889).
6. Armand de Behault de Dornon: Le Tournoi de Mons de 1310. (Mons 1909).
7. J. Th. de Raadt: Sceaux Armoriés des Pays Bas et des Pays Avoisinants, 4 delen 1897—1903.
8. Max Servais: Wapenboek van de Provinciën en Gemeenten van België. (1955).
9. Emile Gevaert: l'Héraldique, son Esprit, son Langage et ses Applications, 1923.
10. Emile Gevaert: Héraldique des Provinces belges, 1918.
11. Joseph Decku: Deutsche Länder- und Städtewappen, 1955.
12. H. J. H. Bossink: Het gewijzigde wapen van de gemeente 's-Hertogenbosch, in maandblad 'De Nederlandsche Leeuw', jaargang 1978.
13. C. Druif: Nederlandse Gemeentewapens, 1965.
14. P. H. Witkamp: Geschiedenis der Zeventien Nederlanden, 1873/1880.
15. Jiri Louda: European Civic Coats of Arms, Londen 1966.
16. Jiri Louda: Blasons des Villes d'Europe, Prag 1972.
17. T. en S. G. van der Laars: Nederlandsche Heraldiek I en II, Uitgave Koffie HAG: ca. 1925.
18. Idem: Wapens van het koninkrijk België en het Groothertogdom Luxemburg, ca. 1930.
19. Klemens Stadler: Deutsche Wappen (8 delen), 1964—1971.
20. Jhr. J.L.M. Graafland: Heraldische Encyclopedie, Den Haag 1932.
21. F.J. van Ettore: 'Het Sprookje van het Wapen van de Graven van Leuven' in dit maandblad, jaargang 24 blz. 129-142.
22. Thomas de Rouck: Den Nederlandtschen Heraldu, Amsterdam 1645.

23. Kl. Sierksma: De gemeentewapens van Nederland. tweede druk Utrecht 1962.
 24. W.A. van Ham: 'De wedergeboorte van Bataafs-Brabant in zinnebeelden her-
 dacht', in *Varia Historica Brabantica* V (1976).

Een familie Van de Pol

Moergestel, Tilburg, Oirschot

J. N. Leget,
 Dr. Hermanslaan 36. 5438 JK Oss

Het hier beschreven geslacht Van de Pol is afkomstig uit Moergestel.

I. Stamvader van deze fragment genealogie is *Jan Anthony Ancems*, gehuwd met *Jenneke Jan Jan de Lathouwer*. Jan Anchem is overleden vóór 17.5.1621¹; Jenneke is overleden tussen 14.12.1627² en juli 1653³.

Uit dit echtpaar (volgorde onbekend):

1. *Andries*, vlg. IIa.
2. *Adriaan*, vlg. IIb.
3. *Hendrick*, trouwt met *Elisabeth Raedsen*. Hendrick is overleden vóór 29.1.1652⁴. Hendrik verwerft van zijn moeder op 14.12.1627 een som van f 400,— als preferente erfgenaam². terwijl zij op de zelfde datum haar tochtrecht in de helft van de nalatenschap van haar overleden man en een kindsgedeelte overdraagt aan haar oudste zoon Hendrick⁵.
Hendrick Jan Ancem van de Pol heeft kennelijk zaken gedaan met Willem van Balen, een paardehandelaar uit Meerhout in het kwartier van Antwerpen⁴. Deze spant op 29.1.1652 een proces aan tegen de broeders en zuster van Hendrick. Tijdens dit proces, dat eerst op 27.5.1653 met een vonnis besloten wordt, treedt de procureur van Hees op voor de gedaagden. De zaak wordt beëindigd op 1.7.1653, wanneer partijen een overeenkomst aangaan, waarbij Geraert Herman Aerts, te Tilburg, de procureur van de eiser, verklaart volledig voldaan te zijn⁵.
 Van het echtpaar Hendrick van de Pol - Elisabeth Raedsen, zijn geen kinderen bekend.
4. *Cathalijn*, overleden na 17.5.1662⁶, trouwt te Moergestel op 10.2.1643 *Goijaert*, zoon van *Marten Goijaerts van Ostade* en *Lijntken Hendricx van Esch*⁷, overleden vóór 2.10.1658⁸.
 Cathalijn koopt op 2.10.1658 een akker in de Heijssen te Moergestel van *Andries Jan Andries van Yrssel*⁸, terwijl zij op 17.5.1662 een half lopense akkerland in de Molenackeren in een groter perceel van een lopense te Moergestel koopt van *Jan Marten van Ostade*⁹.
 Op dezelfde datum koopt zij van *Goijaert Andries Wouters van Vessum* nog een vierde in dit perceel akkerland te Moergestel¹⁰ en de portie van haar broeder *Adriaan* in een beemd te Moer-

ge:
 de
 Va
 5. Jar
 12.
 Hij
 de
 Jar
 Jar
 per
 28.
 sta
 gro
 Jar
 lan
 var
 wo
 te
 eve
 hu
 Ma
 Va
 a.

b.